

Gyermekvédelmi intézkedések Csongrádon a 19–20. század fordulóján

Mozzaikek a csongrádi kisgyermekek mindennapjaiból

Magyarországon a 19. század első felében jelentek meg azok az alapvető szociális- és családsegítő funkciókat ellátó intézmények, melyek a hat éven alóli kisgyermekek napközbeni felügyeletét vállalták fel. Az első óvodák és bölcsődék a nagyvárosok gyári munkásait és a szegénysorsú, napszám munkából élő népességet segítették ki.¹ Egészen az 1891. évi, kisedővásról szóló törvény elfogadásáig (és még azután is hosszú évtizedekig) a 6 éven aluliak gondozását túlnyomórészt mégis a családok oldották meg.²

Az első gyermekvédelmi törvény elfogadását követően (1901 VIII. XXI. tc.) megindult a korszerű, polgári gyermekvédelmi rendszer kiépítése, megalakult az Országos Gyermekvédő Liga. A Liga célja – a rászoruló családok megsegítése mellett – annak tudatosítása volt, hogy a társadalom egésze érdekelt a gyermekek helyes gondozása, egészsége és képességeinek fejlesztése kérdésében. A gyermekek életkörülményeinek javítását a szervezet *közügyként* igyekezett meghatározni és tudatosítani.

Jelen írásomban egy vallásilag és és társadalmilag relative homogén, jellegzetes dél-alföldi agrártelepülés példáján mutatom be az országos gyermekvédelmi intézkedések lokális megvalósulási formáit, helyi jellegzetességeit és lehetőségeit, illetve a polgári szellemiségű gyermekvédelmi eszmék megjelenését és hatásait.

A gyermekek aránya a csongrádi társadalomban

Csongrádon a vizsgált időszakban túlnyomórészt kis- és középbirtokos földművelő parasztok, kubikosok, halászok és iparosok éltek. A többi magyar ajkú, jellegzetesen római katolikus településhez hasonlóan a születésszabályozás itt is igen alacsony szinten állt: évente átlagosan 1000–1100 gyermek jött világra, többségük parasztbábák kezei között. A gyerekek jelentős része a hatodik életév betöltése előtt elhalálozott. 1896-ban 623 halálesetet jelentettek be. Ennek több mint fele, 367 fő 0–5 esztendő kisgyermek volt.³ Nagyobb időbeli távlatban és szélesebb korszakban vizsgálva kérdést: 1891–1900 között 7539 halálesetből 4788 fő 15 év alatti volt; az összes, 10.054 születéshez viszonyítva ennyi (47,6%) a fiatalkorú halott.⁴ Mindezek mellett – főként a tanyai parasztcsaládok esetében – akár 3–6 gyermek is elérhette a felnőttkort. Amikor Kozma Gyula miniszteri biztos 1895-ben körbelátogatta a csongrádi tanyai iskolákat, a gyerekeket

1 CZIRJÁK 2008. 20.

2 Az egyik legjellemzőbb önszerveződő „intézmény” az ún. *zugóvoda* volt, ahol egy munkaképtelen, idős asszony felügyelt szívességből vagy némi jutataésért cserébe a rokon vagy szomszédságbeli gyermekekre.

3 *Csongrádi Lap*, 1897. január 10. VII. évf. 2. szám, 3. old.

4 Vö: SEBESTYÉN 1998. 87.; uő. 1998. 94. Az országos átlag sem mutatott kedvezőbb képet: 1902-ben meghalt az újszülöttek 12,61%-a, az egy éven aluliak 31,30%-a, az öt éven aluliak 48,24%-a és a hét éven aluliak 50,76%-a. A hét éven aluli elhaltaknak csak 54,2%-a részesült orvosi kezelésben. Vö. CZIRJÁK 2008. 22; MOHOS 2001. 437.

sorra kifaggatta: kinek hány testvére van? A gyerekek beszámolóí alapján „a miniszteri biztos úr a csongrádi nép egészséges vérére és bámulatos életképességére vont következtetést.”⁵ A vizsgált időszakban a születések száma évi 300–400 fővel haladta meg a halálozásokét.

A gyermekhaladóság okai

A vizsgált időszakban ritka volt az olyan család, ahol csecsemő vagy gyermekhalál ne történt volna. A főjegyző, a tanár és a patikus gyermeke is ugyanúgy áldozatul eshetett (és esett is) a különböző betegségeknek, mint a legszegényebb családok apróságai.⁶ A jelenség okai gyakran tragikusan egyszerűek voltak.

Az egy éven aluli gyermekeket főként gyomorbetegségek tizedelték. A nem megfelelően kezelt és (ártézi kút híján) folyó- vagy kútvízzel vegyített tehéntej, melyet a szoptatni nem tudó édesanyák adtak gyermekeiknek, gyakran végzetes gyomorgörcsöt, hasmenést, kiszáradást okozott. A légúti megbetegedések kifejlődését nem csak az elégtelen lakásviszonyok, de a település korabeli „sajátosságai” is sajnálatosan támogatták. Csatornázás hiányában az utcákon sokszor heteken keresztül bűzös víztócsák álltak, bennük libák, kacsák, malacok fürdőztek. A háztartási és bolti szemetet többen az utcára öntötték ki. A gátoldalon és a félreeső utcákon is „lépten-nyomon találunk összehalmozva rongyokat, drótozott rossz fazekat, főzőkanalat, megfőzött babot, kását stb. [találni] kiöntve.”⁷ Ehhez jön az árnyékszék hiánya vagy elégtelen mivolta, illetve a közvetlen utakon nyári időszakban állandósuló, fojtogató porfelhő. Nyilván nem alaptalan a helyi sajtó (némiképp túlzó) megállapítása, amikor azt írja: „Csongrádon mindenki köhög, rekedt, harákol, krádog [...] Nagy itt az aratása a halálnak, nagy itt a halandóság.”⁸

Járványos betegségek idején a szülők ritkán, csak a legvégső esetben vettek igénybe orvosi segítséget. Jellemzően házi- illetve mágikus-babonás gyógymódokkal, különböző kuruzslókkal, füves- és javasasszonyokkal kúráltatták maguk és gyermekeik bajait. A vörheny (skarlát), ronc-soló toroklob (diftéria) és más, fertőző betegségek ellen ezek vajmi keveset értek. Jellemző továbbá, hogy a helyi járványügyi bizottság figyelmeztetéseit többen nem vették figyelembe, így azokhoz a vörös cédulával megjelölt házakhoz is eljártak szomszédolni, hol fertőző beteg feküdt.⁹

Ezt a fajta „nemtörődömséget” látszik alátámasztani az a számtalan híradás, mely felügyelet nélkül hagyott gyermekek haláláról számol be. Kútba, folyóba, vödörbe fulladt; forgópisztolylyal meglőtt; mérget ivott; forró levessel leforrázott; gyufával való játék közben megégett gyermekek tucatjairól értesülünk a korabeli újságok hasábjain. Az esetek közös jellemzője, hogy a szülők hosszabb ideig halló- látótávolságon kívül voltak gyermekeiktől, így későn észlelték a bajt. A gyermekek magukra hagyása a legtöbb esetben arról a fojtogató tehetetlenségről árulkodik, mely a munka elemi kényszere és a gyermek felügyeletének szükségessége közt feszült. A szegénysorsú szülők dolgukra igyekezve jobb esetben a nagyszülőkre bízhatták, rosszabb esetben az istállóba, kamrába vagy a lakóházba zárták gyermekeiket, esetleg „nagyobb” (5–6 éves)

5 *Csongrádi Közlöny*, 1895. május 19. II. évf. 20. szám, 3. old.

6 Csejtei Lajos csongrádi gyógyszerésznek 1891-ben egy két hónapos, 1897-ben négy éves gyermeke hunyt el. Vladár Sándor gyógyszerész gyermeke egy éves korában, 1895-ben halt meg. *Csongrádi Lap*, 1891. május 10. I. évf. 14. szám, 3. old.; *Csongrádi Lap*, 1895. augusztus 11. V. évf. 33. szám, 3. old.

7 Berti Gerő cikke a Csongrád című újságban. *Csongrád*, 1890. augusztus 17. I. évf. 31. szám, 3. old.

8 *Csongrádi Lap*, 1911. szeptember 17. XXI. évf. 37. szám, 1. old.

9 *Csongrádi Lap*, 1898. április 3. VIII. évf. 14. szám, 1. old.

testvéreik felügyeletére bízták őket.¹⁰ Emellett tucatjával voltak olyanok is, kiket a szülők nemtörődömsége reggeltől estig utcai csavargásra ítélte.¹¹

A csecsemők szándékos elpusztítása – egy-két rendkívüli kivételtől eltekintve – jellemzően a megesezt leányok bűne volt. A vizsgált időszakban a helyi sajtó évi 8–10 ilyen esetet idéz. A fel nem derített gyilkosságok arányáról elképzelésünk sincs. Az élve született, anyakönyvezett törvénytelen gyermekek aránya az összes születésen belül Csongrádon kb. 3,5% volt.¹²

1907-ben a gyermekhalandósági mutatókat elemezve a sajtó kérlelhetetlenül vonja felelőségre a Csongrád megyei szülőket: „Sehol a világon nincs oly nagy veszedelemnek kitéve a gyermek, mint Csongrád megyében: ahol az emberek becsülése, értéke a legcsekélyebb s a vagyon tisztelete a legnagyobb.”¹³ Az idézet második része arra, a korabeli liberális sajtóban „bevett” frázisra utal, miszerint a parasztcsaládok a megélhetést biztosító házi jószágok egészségét és életét többre becsülték, mint a kisgyermeküket: „az alsóbb néposztályok nagyon keveset törődnek gyermekeikkel. Egyik elpusztul, születik helyébe más.”¹⁴

Tény, hogy Csongrádon is – úgy mint a világ bármely pontján – megtaláljuk a gyermek szélsőséges leértékelődésének példáit: fél liter pálinkáért elcserélik,¹⁵ vándorcigányoknak adják.¹⁶ Ugyanitt nem mulaszthatjuk el felemlíteni a szülői szeretetnek azon jeleit, melyek tanúsítják, hogy a csongrádi szülők többsége őszintén ragaszkodott gyermekeihez. Lehetőségeikhez mérten küzdöttek egészségükért és szívükön viselték sorsukat.¹⁷ A Nagyboldogasszony-plébániatemplomban több hímzett vélum és egyéb, kézzel készített ajándék örzi elhunyt kisgyermek emléket. Vladár Sándor gyógyszerésznét fia elvesztése feletti gyásza indította arra, hogy két, hímzett oltárvánkost ajándékozzon a szentegyháznak.¹⁸ A Prágai Kis Jézuskát

10 [Tűz keletkezik, ha a szülő] „a templomba, piacra vagy mezőre megy s ahelyett, hogy gyermekét az óvodába vinné, a szobába zárja, vagy kint hagyja s játékszerűl gyújtót ad neki vagy azt nem rejti el kellően.” *Csongrádi Lap*, 1908. november 1. XVIII. évf. 44. szám, 3. old.

11 „Zóla legrémsegebb regényeiben előforduló alakok ezek a kik az éj beáltáig, egész napon az utcákon csavarnak és lármáznak [...] A főszolgabírótság szigorúan utasította a rendőrséget, hogy a csavargó gyerekeket fogja el, és a gondatlan szülők megbírságot ássanak, mivel apró gyermekeiket csak azért hagyják bolyongani, hogy ne kellésék nekik gondjukat viselni. Legnépesebb a világtalan gyermekektől a „szentesi-körút,” a hol gyakran a gyermekek miatt nagy botrányok játszódnak le. *Tiszavidék*, 1895. augusztus 9. VI. évf. 32. szám, 2. old.

12 Az évi átlagos 1000 születéshez 30–40 törvénytelen gyermeket anyakönyveztek.

13 *Csongrádi Újság*, 1907. április 21. V. évf. 16. szám, 1–2. old.

14 *Csongrádi Lap*, 1898. április 3. VIII. évf. 14. szám, 1. old. [A parasztember] a malaca, vagy borjú egészségét nagyobb figyelemmel gondozza, mint a gyermekét, s ha egy kutya megrámad egy gyermeket, ígan nézi a kerítés mellől, hogy miként tépi le a gyermekről ruhát a kutya – de a világért sem kelne a gyermek védelmére. Hiszen az csak egy haszontalan gyermek, ez pedig egy hasznos házi állat! [...] ugy nő fel a gyermek, s úgy serdül ifjúvá, úgy fejlődik emberré, abban a tudatban, hogy az ember nem egyéb mint tartozéka a földnek. Mert a föld minden! Az ő bálványá, Istene, a földön lakó ember csak amolyan teremtmény, az csak úgy terem ezen a szép földön, mint a búza, kukorica.” *Csongrádi Lap*, 1905. október 15. XV. évf. 42. szám, 3. old.

15 *Csongrádi Újság*, 1904. június 26. II. évf. 26. szám, 3. old.

16 *Csongrádi Lap*, 1902. január 19. XII. évf. 3. szám, 2. old.

17 Egy paraszttasszony, mikor kislánya az udvari kútba esett (és onnan sikeresen kimenekítették) az ijedtségtől erős szívdobogásba esett, súlyosan megbetegedett. Több példa is van rá, hogy a háztartási balesetben elhunyt kisgyermek édesanyja bánatában öngyilkosságot követ el. *Csongrádi Lap*, 1902. május 17. XIII. évf. 20. szám, 3. old. *Csongrádi Lap*, 1910. július 17. XX. évf. 30. szám, 2. old.

18 *Tiszavidék*, 1893. augusztus 27. IV. évf. 35. szám, 4. old.

ábrázoló fogadalmi képet felirata szerint Máté János nagygazda és felesége készítette elhunyt kisfiuk, Béla emlékére 1900-ban.¹⁹

Mozaikok a csongrádi kisgyermekesek mindennapi életéből

A 18–19. század fordulójáról ránk maradt egy különleges leírás, mely a bábaasszonyok teendőit és az újszülöttekkel való bánásmódot mutatja be a csongrádi plébános szemszögéből. A meg nem nevezett lelképítő (valószínűleg Kanyó András, 1781–1802 között csongrádi plébános) eredeti kézírata ugyan elkallódott, szöveghű közlését megtaláljuk a *Bába-Kalauz* című havilap 1898. november 1-jén megjelent számában. A nyilvánvalóan gyermekvédelmi céllal készült forrásból – az érzelmes közlésmód miatt – nehéz kibontani az általános gyakorlatot tükröző szüzsét. A leírás szerint a csongrádi újszülötteket az első fürdetés után, hogy „a pogány bőr is lejöjjön” vajjal kengették, majd szoros pólyába csavarták. Az csecsemők eleinte anyjuk mellett aludtak, később ringó bölcsőbe fektették őket. Hogy megnyugtassák, sűrűn szoptatták; ha ez nem használt, „mákszemeket” adtak nekik. A kisdedeket alig néhány napos korukban keresztelni vitték, a gyöngékedőket akár születésük után azonnal. A plébános megfigyelése szerint a keresztelésre vitt csecsemők nagy része hanyagul, hiányosan volt felöltöztetve.

A csecsemőket többnyire egy éves korukig szoptatták, közben egyéb ételeket is kóstoltattak velük. Elsőbb azoknak a leveseknek, saftos húsoknak a levéből kaptak, melyeket a gyermekágyasnak vittek a keresztiszülők. Lisztből és tejből készült pépet, tejes kenyeret is kínáltak nekik. A járnai nem tudó kisgyermeket az anyja cifra dunnába takarva hordozta. A nagyobbacska, egy év körüli gyermekekre vonatkozóan Kanyó plébános azt írta, hogy a tehetősebb szülők nem engedték négykézláb mászni őket, „mert így karton ruhácskáját, cipőjét és strimpfijét [harisnya] elkeverné”²¹. Inkább ölükből hordozták őket, és csak később tanultak meg járni.

Szegényebb sorsú családok gyermekei 3–4 éves korukig csupán egy hosszú inget viseltek. Később, a szobatisztaság elérésével inget és kis gatyát kaptak. A szülők helyzetétől függően ehhez társulhatott egy kisebb kalap vagy sapka, lajbi (mellény), ritkábban csizma.²²

A csongrádi plébános írása amellett, hogy átfogó képet rajzol a kisgyermekes gondozásának módjáról és életkörülményeiről, az első bizonyítéka azon szociális/társadalmi érzékenységről, mely valódi segítő szándékkal kívánja feltárni a magas gyermekhalandóság okait. A plébános gyakorlatias meglátásai és tanácsai azonban a megszokás és a hagyományok emelte falakba ütköztek: „Sok anyának tanácsoltam, vegyen két vagy három rőf flanelt, s ebbe takargassa kisdédét dunna helyett, ha piszkos lesz, mossa ki. De hiába, szegénységet mutatott volna ez, s a tarka dunna szebben fest, a szokás pedig nagy úr, nem könnyű azt kivetni.”²³

A 18–19. század fordulóján rögzített állapotok száz esztendő leforgása alatt keveset változtak. A mákonyfőzet készítése a 20. század elején is élő gyakorlat volt.²⁴ Az anyatejet szükség

19 A nagygazda házaspár nevéhez kötődik többek között az egyik Piroska János festmény, egy szentségtartó-állvány és több búcsújáró kereszt beszerzése. Újra aranyoztatták a főoltárt, az orgona-alaphoz jelentős összeget járultak hozzá. Családi padjuk a templom bejáratától jobbra ma is látható. VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. július 22. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv, Máté János vallomása.

20 *Bába-Kalauz*, 1898. november 1. V. évf. 11. szám, 163. old.

21 *Bába-Kalauz*, 1898. november 1. V. évf. 11. szám, 164. old.

22 *Bába-Kalauz*, 1898. november 1. V. évf. 11. szám, 164. old.

23 *Bába-Kalauz*, 1898. november 1. V. évf. 11. szám, 163. old.

24 *Csongrádi Lap*, 1904. május 8. XIV. évf. 19. szám, 4. old.

esetén vízzel vegyített tehéntejjével helyettesítették. Sírós csecsemőknek cukros vízbe vagy tejbe áztatott, összerágott kenyérből vagy kétszersültből készült, vászonba csavart szopós zacskót (*cuclit*) adtak.²⁵ Másból cukorral édesített, összetört mákhéjat kötöttek vékonyka kendőbe, ezt dugták a kisded szájába.²⁶

Télen a konyhában, nyáron a tornácon fűrésztötték őket egy székre állított teknőben.²⁷ A nagyobbacska, 3–4 éves forma gyermekek testvéreikkel egy ágyban vagy a kemence kuckójában, esetleg a padkán aludtak. Téli estéken innen hallgatták a meséket a kacsalábon forgó aranyvárról, Tündér Ilonáról, a törpék és óriások országaról – nem ritkán a Tatár Péter-féle ponyvafüzetek lapjairól megelevenedve.²⁸ A gyerekek „vallási elképzelései” is hasonlóan meseszerűek, mítikusak voltak: mennydörgéskor az égben lakók zörögnek, a hold az Isten kocsija, stb.²⁹

A kisgyermekek teljes joggal vettek részt a családot érintő nagy eseményeken, lakodalmakon, temetéseken. „Mint gyerek, sok temetésen részt vettem” – írja az 1890-ben született Szántai Kiss Mihály.³⁰ „Hat éves lehettem (1904), mikor öregapám meghalt [...] (unokatestvéremmel) bujkáltunk a koporsó alatt.”³¹ – meséli Szűcs Juditnak Antalné Oláh Julianna Csongrád-belsővárosi asszony. Egyedül a szülés, születés dolgaiból zárták ki őket a lehető legnagyobb szigorral. Egy alkalommal, amikor Szántai Kiss a kapujukban ácsorogva töltötte az időt, egy várandós fiatalasszony öléltte, az utcán esett össze. A vajúdo menyecske segítségére siető szomszédok keményen ráförmedtek a száját rátó legénykére, hogy „eredj be kisgyerek, ne nézz ide!”³²

A gyerekek megajándékozására csak jobbmódú családokban, nagy ünnepek, vásár vagy búcsú alkalmával került sor. A módosabb csongrádi gazdák ilyenkor falovat, dobot, katonát, porcelánfejű hajas babát, kisbölcsőt és cukorkát vásároltak fiaiknak, leányaiknak. Dr. Borsos János orvos 1890 környékén kis piros pipát és kő építőszekrényt adott karácsonyra négyesztendős Imre fiának.³³ A szegény ember maga állította elő a játékokat; faragott lovakat, kis szekeret, rongy- vagy szőrlebdát, gumipuskát (csúzli) készített, verebet fogott. Dologtalanabb téli időszakban bonyolultabb játékokat, pl. *fűrészelő babát* is faragtak az édesapák.³⁴

A csongrádi gyermekélet sajátosságát, egyben legközvetlenebb veszélyét a víz közelsége adta. A Tisza és a Holtágak (másképp dögvíz) környéke télen-nyáron odavonzotta a gyermekeket: az ártéri erdőkben primitív drótcspadával (ú.n. *tűrrel*) nyulat, fogolymadarakat fogtak,³⁵ a holtágokban tenyésző sulymot csemegézték, pusztá kézzel halásztak, vízimadarak tojását szedték, a

25 *Csongrádi Újság*, 1904. március 27. II. évf. 13. szám, 3. old.

26 DR. JÁNOSI 1983. 69.

27 *Tiszavidék*, 1897. július 25. VIII. évf. 30. szám, 3. old.

28 *Csongrádi Közlöny*, 1896. február 23. III. évf. 8. szám, 3. old. Sági Mihály tárcája.

29 *Bába-Kalauz*, 1898. november 1. V. évf. 11. szám, 164. old.

30 CsKK TLM NA 83-87. 3.

31 Szűcs 1986. 69.

32 TLM NA 83-87. 5.

33 DR. JÁNOSI 1983. 66.

34 BÁRKÁNYI 1992. 246–247. *Fűrészelő baba*: A kisebb emberalak testét, fejét és lábát egy fából kifaragták, előrenyújtott kezeit külön lécből készítették. A kezek közé kb. 1 méter hosszú fogazott lécs került, melynek aljára nehezéket raktak. Ha a babát az asztal szélére állították, előre-hátra ingott, de nem esett le.

35 Szűcs 1986. 71.

kubikgödörökben úsztak.³⁶ Bár a vizsgált időszakban a csongrádi gyerekek többsége sosem tanult meg úszni, Maszlag Jánost az 1880-as években eképpen taníttatta úszni az édesapja: „Kabakot kötött a derekamra, oszt aport, ki a csónyikból. Kihajított a csónyikból, én kezdtem mint a kiskuty a kezemmel pocskolni. Mondja, hogy húzd a vizet a kezeddal mindig magad felé. Meg is tanultam. Később meg el is szöktem fürdeni, amiért többször ki is kaptam.”³⁷

A folyóparton és a tágas utcák öblösebb terein a nagyobbacska gyermekek *métáztak*, papírsárkányt eregettek.³⁸ Váry Gellért piarista pap, Meiszter János csongrádi patikus fia saját gyermekkorára, az 1840-es évekre visszaemlékezve írja: „[pajtásaimmal] majd az ól padlásán lakó, de kijáró galambjaimat nézegettük, majd kendőgyugócskát játszottunk, majd az eperfára mászva epreztünk, majd csoncsikáztunk, palyáztunk, gomboztunk, hintáztunk, lapdáztunk vagy sárkányoztunk.”³⁹ A tanjai gyerekek, ha alkalom adódott rá, az udvarban bújócskáztak, golyóztak a testvéreikkel és a szomszéd pajtásokkal. A legeltető kanászgyerekek is igyekeztek alkalmat találni a *komázásra*: míg a disznók elfeküdtek, *süllöztek, kókáztak, csüllöztek* vagy gólyalábat készítettek. Ha magában volt a pástorgyerek cserebogarak és pókok gyűjtésével, négylevelű lóhere keresésével, fű-sípocská készítésével szórakoztatta magát.⁴⁰ A libát őrző kislányok búzavirágából, pity-pangból ügyeskedtek ékszert maguknak. Az 1897-ben született Cseh Viktória kisleány korában homokból épített apró házat, kemencét, gátat, kerítést.⁴¹

Az énekes-táncos, kiszámolós játékokra főleg az iskolaudvarban, szünetben került sor. A *sántaiskólát, gombozást, opaszolást és a bikázást* is inkább itt játszották.⁴² A hideg idő beálltával a játéktér a lakóházba szorult vissza. A kisgyerekek a kemencepadkán vagy a földpadlóra terített pokrocon üldögélve játszadoztak.⁴³ Cirokból és ízikszárból kisebb lovakat, teheneket készítettek, nagyobb gyermekek (felnőtt segítségével) *ugráló jancsit* fabrikáltak.⁴⁴ Leánykáknak a rongyokba bugyolált, vagy egyszerű, varrott ruháscskába bújtatott fa- vagy csutkababa dédelgetése volt a kedves mulatsága.⁴⁵

A gyermekek élete túlnyomórészt szabad, ellenőrizetlen, ugyanakkor több elemében túlrettet, „felnöttes” volt. Tüzesetekről szóló híradásokból tudjuk, hogy ha alkalom adódott rá, az 5–7 éves gyermekek is cigarettáztak. Gyakran pénzre, golyóra vagy gombra „nyerészkedtek” (kártyáztak), flóbert puskával madarakra lövöldöztek.⁴⁶

36 „Itt nyöttünk fel a víz szélén. A Tisza vőt a mindenünk, ott vóltunk boldogok, a Tiszán. Öt-ha éves koromba mán átúsztam a Tiszát. Én kézzel tuttam nagyon halászni. Főleg a ponty. A fa alá húzódik, oszt kézzel szettük kifelé. Lebuktunk, míg szusszal bírta az emberfija. Szusszal én is bírtam, hogy kettőt hártam meg bírtam fogni. Oszt akkor felgyüttünk, oszt kítettük a partra. Szákba raktuk. Vót, amikor egész nap oda vótunk. Abba az időbe, felsőgatyák vótak, bűgatyák vótak. A végit bekötöttük, becsavartuk, lebuktunk tettük a halat bele, oszt úgy hoztuk fel. Összefoktunk öten-hatan. Egy gyerek nem ment sose. Megzavartuk a vizet, hajtottuk. Nem mély vízbe, csak kubikba lehetett.” Nagy Rókus közlése. Szűcs 1986. 67.

37 Szűcs 2005. 77.

38 DR. JÁNOSI 1983. 69.

39 VÁRY 1974 (1940) 214.

40 BÁRKÁNYI 1992. 241.

41 KESKENYÉ KOVÁCS – TÜRINÉ CSEH 1967. 13.

42 BÁRKÁNYI 1992. 240.

43 VÁRY 1974 (1904).

44 BÁRKÁNYI 1992. 241–242; 245. *Ugráló Jancsi*: két vékony lécre erősített, mozgatható kézzel és lábbal ellátott emberalak. Ha a léceket összeszorították, az „ugráló jancsi” bukfcenet vetett.

45 BÁRKÁNYI 1992. 243.

46 *Csongrádi Lap*, 1908. május 3. XVIII. évf. 18. szám, 3. old.; *Csongrádi Lap*, 1892. november 27. II. évf. 48. szám, 3. old.

A 6-10 éves gyerekek jelentős része ritkán, vagy egyáltalán nem járt iskolába. A nagyobbacska gyermek ugyanis már be-be tudott kapcsolódni a szülők munkájába: vizet hordott a Tiszáról, az állatokat etette, söprögetett, az eke előtt a göröngyöket szedte. A tanyavilágban a gyerekek a libákat, disznókat őrizték.⁴⁷ Halászok gyermekei hálót, varsát és varsaszárnyat kötöttek.⁴⁸ Az 1883-ban született Maszlag János önéletírása a halász-gyermekek munkába nevelődésének szép példáit rögzíti: „A jó édesapám, mikor már 4-5 éves voltam, már akkor jóidővel elvitt a csónyikban. Én a csónyikban ott voltam, néztem, hogy hogy fogja édesapám a halat. Volt jó idő, az édesapám a csónyik elejibe vizet hányt be és én abban pocskoltam. [...] A jó édesapám csinált gombostűből kis horgot, rákötötte egy darab cérnára, kenyérbélit összenyomkodta és rátette a kis horogra [...] fogtam vele borda keszeget.”⁴⁹

Szegényebb szülők gyakran pásztornak, kisbéresnek, házi cselédnek szegődttették 6-8 éves gyermekeiket.⁵⁰ A kis cselédek viszontagságos életéről Túriné Cseh Viktória és Keskenyné Kovács Veron önéletírásában olvashatunk megkapó részletességgel.⁵¹ Az utcákon 6-7 évesek árulták a Friss Újságot,⁵² ilyesforma gyerekek jelentkeztek vadhajtónak, vagy külön fizetségért zsákszámbra gyűjtötték a kártevő rovarokat (hernyókat, cserebogarakat, galagonya pilléket). A Mátrai gyárból Csongrádra szállított téglá partra hordását is gyerekek végezték a víz fölött húzódó, vékony pallókon egyensúlyozva.

Valódi gondtalan élete a jobbmódú gazdálkodó, iparos vagy kereskedő családok gyermekeinek volt. Hogy mit is kellett a 19. században „elkényeztetett gyerek” alatt érteni, arról pontos képet rajzol Váry Gellért, későbbi piarista pap. Váry kisgyermekként, az 1840-50-es években jó barátságban volt az egyik népszerű csongrádi kocsmáros egyszülött fiával, aki, mint írja: „[...] kényén-kedvén nevelődött. Voltak neki galambjai az istállójuk padlásán; ünnepeken bársony kabátja, ha pedig nevenapja volt, a jó lelkű édes anyja szép süteményből meg gyümölcsből álló uzsonnát adott nekünk, az ő pajtásainak.”⁵³

Intézmények a gyermekek biztonságáért: az első óvodák, nyári menedékházak

Azokban a parasztcsaládokban, ahol a rokoni-nagyszülői segítségre nem lehetett számítani, a gyermekek (különösen a munkavégzésbe be nem vonható, 0-5 éves korosztály) felügyelete komoly gondokat okozott a szülőknek. Ez a helyzet hívta életre Csongrádon is az ú.n. *zugóvodákat*, hol rendszerint egy öregasszony ügyelt a környékbeli gyerekekre, míg szüleik a földeken dolgoztak. Módosabb családok nevelőnő (dajka) vagy pesztra segítségét vették igénybe (ahogy Meiszter János patikus is az 1840-es években)⁵⁴, de arra is akadt példa, hogy több család összefogásával egy kisebb helyiséget béreltek, és saját óvónőt fizettek. Ilyen fizetett gyermekfelügyelő volt a mai

47 BÁRKÁNYI 1992. 239.

48 SZÜCS 1986. 68.

49 SZÜCS 2005. 77.

50 *Csongrádi Lap*, 1892. augusztus 28. II. évf. 35. szám, 3. old.

51 KESKENYNÉ KOVÁCS – TÚRINÉ CSEH 1967.

52 *Csongrádi Újság*, 1904. szeptember 18. II. évf. 33. szám, 4. old.

53 VÁRY 1974 (1904). 142.

54 VÁRY 1974 (1904). 194.

Szentháromság tér egyik házában Blázsik Hermína, Blázsik Márton szolgabíró húga, kihez a község alorvosa, Dr. Borsos János is vitte kisfiát az 1880–90-es évek fordulóján.⁵⁵

Az első közeleti személyiség, aki javaslatot tett Csongrádon egy kiseddóvó intézet felállítására, Sohlya Antal főkantor volt. Bár az előjáróság 1861 áprilisában megszavazta, hogy a városháza udvarán lévő kamrában egy kisebb óvodát alakítsanak ki, a terv – pénzügyi okok miatt – végül nem valósult meg.⁵⁶ 1864–66 között ismét felmerült egy óvoda megalapításának az ötlete. Bizonyos, hogy Virter Lajos plébánossal az élen többen adakoztak a kiseddóvó céljára. Az óvodahelyiséget feltehetően a Központi Iskola (mai Nagyboldogasszony Általános Iskola) tanítói lakásában alakították ki.⁵⁷ 1880-ban ismét arról értesülünk, hogy Csongrádon egyetlen kiseddóvó intézmény sem működik, ezért a járási tanítókörzet egy kiseddóvó intézet vagy Fröbel kert felállítását szorgalmazza.⁵⁸

Az első magánóvodát az 1887-ben nyitotta meg Ehrlich Laura okleveles óvónő.⁵⁹ Ezt az óvodát – kihasználatlanság miatt – nem sokkal később Szentesre helyezték át. 1891-ben Kádár Henrik vármegyei főszámvevő unokája, Greskovics Henriette próbálkozott óvodaalapítással egy bérelt házban a mai Templom utcában.⁶⁰ Mivel ugyanebben az évben fogadták el a kiseddóvásról szóló (XV.) törvénycikket, Csongrádon is sürgetővé vált egy községi óvoda felállítása. Greskovics Henriette terve tehát feltétlenül aktuális volt, így hamarosan egy mindkét fél számára kedvező megállapodás született. A település évi 150 forint segélyt és az óvoda berendezését ajánlotta fel az óvónőnek, aki cserében néhány szegény gyermeket díjtalanul vett fel, és az intézményt államilag segélyeztet magán-kiseddóvónak ismerte el.⁶¹ Ahhoz viszont, hogy a község által támasztott igényeket ki lehessen elégíteni, egy legalább negyven férőhelyes, új óvodahelyiségre is szükség volt. Erre a célra az akkori granáriummal (mai járási hivattalal) szemben lévő, Horcsik-féle tanítói lakot szemelte ki az Iskolaszék. Horcsik Péter tanító némi kártalanítás fejében kiköltözött az épületből, így a település egyetlen óvodája 1892-ben a Magtár (mai Justh Gyula) utcába került.⁶²

1891-ben az Iskolaszék összeírtatta a településen élő, 3–6 éves gyerekeket. Kiknek szülei nem tudták igazolni, hogy állandó gondozást és felügyeletet tudnak biztosítani számukra, azoknak felvételét az óvodába kiemelten ajánlották.⁶³ Ha a szülők ezek után nem vitték gyermekeiket az intézménybe, pénzbírságra kötelezhetették őket. A bevételt a kiseddóvó vagy a nyári menedékházak fenntartására fordították.⁶⁴ A gyermekfelügyelet havi díja 50 krajcár volt.

A Magtár utcai óvoda megnyitásával egy időben az Iskolaszék (a 613/1892 számú megyei közigazgatási határozatra hivatkozva) egy másik, kizárólag községi fenntartású óvoda felállítását

55 DR. JÁNOSI 1983. 66.

56 MNL CsML CsL Képviselőtestületi iratok, 1861. április 15. 447. sz. határozat

57 HAJDÚ (kézirat) 2010. 6.

58 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1880. évi 227. sz. határozat.

59 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1887. évi 23. sz. határozat.

60 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1891. évi 1825. sz. határozat.

61 Greskovics Henriette az óvodát elsőként a Templom utcai Henczel-féle házban nyitotta meg, összesen 20 kisgyermekre felügyelt. A község támogatása nélkülözhetetlen volt számára, hiszen lakbért, fűtést és cselédtartást is fizetnie kellett. Játékokat, ruhafogasokat, kisebb székeket és két szalmaszékot valamint kisebb asztalokat, karosszékeket kért az Iskolaszéktől. MNL CsML CsL Képviselőtestületi iratok, 231/1891. sz. végzés.

62 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1892. évi 175. sz. határozat.

63 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 921/1891. sz. határozat.

64 HAJDÚ (kézirat) 2010. 8.

is sürgette.⁶⁵ A község mindehhez – anyagi okokra hivatkozva – nem járult hozzá, a vonatkozó határozatot a képviselőtestület megfellebbezte.⁶⁶

1893 év elején azt olvassuk a helyi sajtóban, hogy a régen várt óvodában alig lézengenek gyerekek. A *Csongrádi Lap* cikkírója lelkesen bízta a szülőket az óvoda igénybevételére, mondván: a gyermekek „ott nem csak felügyeletben és gondozásban, de nevelésben és oktatásban is részesülnének”.⁶⁷ Bár télen valóban kevesen vették igénybe az óvodai ellátást, aratási időszakban az óvónő nem ritkán félszáz gyermekre felügyelt.⁶⁸ Ennek ellenére Greskovics Heriette hamarosan lemondott tisztségéről. Indoklásában az óvoda fenntartásának nehézségeire, a túl sok zugóvodára panaszkodott.⁶⁹ Az új, községileg segélyezett magánóvónő 1893. decemberétől az izraelita vallású Farkas Anna lett, aki Nagyváradról költözött Csongrádra.⁷⁰ Az óvoda magánjellege alig két hónap elteltével megszűnt, fenntartását a község teljes egészében átvállalta: a gyermekgondozási díjat eltörölték, az óvónőnek évi 400 forintos fizetést állapítottak meg.⁷¹

1893. év közepére – a megyei közigazgatási bizottság nyomására – elkerülhetetlenné vált egy második óvoda megnyitása. Az állásra a már kellő tapasztalattal rendelkező özv. Sztraka Istvánné Gullay Júlia okleveles óvónőt választották meg.⁷² A közel száz kisgyermek befogadására alkalmas épületet Heringer Sándortól bérelte a község.⁷³

Hogy az intézkedések nem voltak hiábavalóak, azt az óvodába beíratottak száma igazolja, mely különösen a nyári munkák idején ugrásszerűen megnövekedett. 1894-ben volt, hogy 228 gyerek járt Csongrád két óvodájába, a két óvónőhöz. Gullay Julianna már 92 gyerekre felügyelt, amikor a községtől egy kiegészítő dajka kinevezését kérte.⁷⁴ 1894 év elején ugyan a község egy harmadik óvoda tervezetét is elfogadta,⁷⁵ megvalósítása még váratott magára. 1895-ben a két csongrádi óvodába 130–130 gyermek járt. Az óvónők jelezték az Iskolaszék felé, hogy több szülő is beíratná gyermekét, de hely és kapacitás hiányában kénytelenek őket visszautasítani.⁷⁶

1895-ben a községi elszámolásokban három óvodát említenek, köztük az ún. Félegyház utcai (mai Széchenyi úti) óvodát, melyet Farkas Anna (korábban a Magtár-utcai intézmény óvónője) vezetett.⁷⁷ Ugyanakkor 1898-ban azt olvassuk az Iskolaszéki jegyzőkönyvekben, hogy a Vallási és Közoktatásügyi Minisztérium felszólítja a települést a korábban vállalt harmadik óvoda megnyitására.⁷⁸ A Félegyház utcai óvoda feltehetően rövid ideig, afféle átmeneti megoldásként működhetett.

65 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1892. évi 176. sz. határozat.

66 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1892. évi 29. sz. határozat.

67 *Csongrádi Lap*, 1893. február 12. III. évf. 7. szám, 3. old.

68 *Csongrádi Lap*, 1893. július 16. III. évf. 29. szám, 1. old.

69 HAJDÚ (kézirat) 2010. 11. 4

70 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1893. évi 34. sz. határozat. *Tiszavidék*, 1893. november 23. IV. évf. 48. szám, 3. old.

71 A 10/1894. számú közgyűlési határozatra hivatkozik: MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1894. 81. sz. határozat.

72 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1893. évi 33. sz. határozat.

73 1893. évi 3763. számú községi közgyűlési határozatra hivatkozik: MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1894. évi 80. sz. határozat.

74 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1894. évi 82. sz. határozat.

75 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1894. évi 83. sz. határozat.

76 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1895. évi 135. sz. határozat, III. és V. számú mellékletek.

77 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1895. évi 10. sz. határozat melléklete.

78 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1898. évi 80. sz. határozat.

1898-ban a csongrádi óvodákat államosították.⁷⁹ Farkas Annát már Breitbárt (Berényi) Lipótnéként említik, mellette (később Gullay Julianna mellett) Hubert Matild gyakornokoskodott.⁸⁰ 1899-ben a folyamatos kimerültségtől szenvedő, sokat betegeskedő Gullay Julianna elhalálozott, helyére Váradi Erzsébetet nevezték ki.⁸¹

1900-ban Hubert Matild okleveles óvónő saját, Úri (ma József Attila) utcai házában nyitott magánóvodát. A magánóvoda tervét a képviselőtestület messzemenően támogatta, hisz a meglévő két óvoda az ezer csongrádi óvodaköteles gyermeknek csupán töredékét tudta befogadni.⁸² A havidíj gyermekeként egy korona volt. Hubert hirdetése szerint óvodájának berendezése a legérzékenyebb igényeket is kielégítette.⁸³ A magánóvoda látogatottsága kezdetben rendkívül alacsony volt. Korabeli híresztelések szerint Hubert Matild azért zárta be télen két hónapra az intézményt, mert kellő bevétel híján az épület fűtését nem tudta biztosítani.

A csongrádi sajtó még 1902-ban is arról panaszkodik, hogy a két csongrádi óvoda az év nagy részében (téli időszakban!) zárva van, oly kevesen veszik igénybe. Ekkoriban olvassunk arról először, hogy a Magtár-utcai óvoda épülete elhanyagolt, környéke bűzös és egészségtelen.⁸⁴

Miután a képviselőtestület kézhez vette a vármegyei királyi tanfelügyelő azon átiratát, melyben négy új óvoda felállítására kötelezi Csongrádot, a község 1905-ben óvoda céljára megvásárolta Bodor István Szarvas (ma Gr. Andrassy Gyula) utca 37. számú háztelkét.⁸⁵ Az új óvoda építését nem pusztán törvényi kötelezettségek sürgették. A Magtár utcai óvoda környéke köztisztasági és közegészségügyi szempontból ugyanis időközben elfogadhatatlanná vált: „[...] szemben az óvodával egy óriási halmaz szemét-trágya domb, az óvoda háta mégett pedig sorban kisebb nagyobb szemét és trágya dombok, döglött macskák hullái és a zöld pocsolya dögletes levegőjéből milliárdjai a legveszedelmesebb bacilusok fenyegetik az alant járó a földszinétől nem elég magasan járó ártatlan gyermekek életét, akik egymás után dőlnek ágyba ezen a vidéken, a mely valósággal átok gyanánt pusztítja ez a gyermekeket apáik tudatlanságáért, akik nem tudják belátni, hogy ezek a szemét dombok – és főleg a Deák és Schwarcz ház közt elterülő ördög árok, ez a rettenetes bűzfészek – állandó veszedelemben tartja az óvodát.”⁸⁶ A folyamatos szellőztetés érdekében az óvónő fél órás váltással terelte a gyerekeket egyik szobából a másikba, ám az átható bűz ellen ez mit sem használt.⁸⁷ Ugyanebben az évben Váradi Erzsébet óvónő vérszegénység és idegkimerülés miatt három havi szabadságra ment.⁸⁸

A Szarvas utcai, új óvoda 1906-ban készült el. Ez volt az első, kimondottan óvoda céljára tervezett épület a településen, tágas, világos helyiségekkel.⁸⁹ A magtár mögötti intézményt időközben a vármegyei, a járási és községi főorvosok vizsgálatnak vetették alá, melynek eredményeként az előljárásság némileg kitaroztatta a „korhadt gerendázatú, rozoga bódét.”⁹⁰

79 *Csongrádi Lap*, 1898. március 13. VIII. évf. 11. szám, 5. old.

80 HAJDÚ (kézirat) 2010. 14.

81 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1899. évi 10. sz. határozat.

82 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1900. évi 104. sz. határozat.

83 *Csongrádi Lap*, 1900. június 10. X. évf. 24. szám, 3. old.

84 *Csongrádi Lap*, 1902. június 22. XII. évf. 25. szám, 1. old.

85 *Csongrádi Újság*, 1905. március 19. III. évf. 12. szám, 3. old.

86 *Csongrádi Lap*, 1905. augusztus 6. XV. évf. 32. szám, 3. old.

87 *Csongrádi Lap*, 1905. október 8. XV. évf. 41. szám, 2. old.

88 HAJDÚ (kézirat) 2010. 16.

89 *Csongrádi Lap*, 1906. május 20. XVI. évf. 20. szám, 3. old.

90 *Csongrádi Lap*, 1906. június 14. XVI. évf. 24. szám, 3. old.

1908-ban már arról értesülünk, hogy a Kossuth Ferenc (mai Fő) utca 26. szám alatt is működik egy óvoda, Breitbárt (Berényi) Lipótné Farkas Anna vezetésével. Ugyanebben az évben született határozat három új óvoda: egy herkevárosi, egy Magtár utcai és egy piroskavárosi megépítéséről. Hubert Matild Úri utcai óvónőt Oroszvárra (mai Szlovákia) neveztek ki állami óvónőnek, így a magán kisdedővő végleg bezárta kapuit.⁹¹

Az évtizedek óta problémás, rossz állapotú Magtár utcai óvodát 1910-ban a „Kókai-féle lakásba” helyezték, az épületet az előjáróság más célokra értékesítette. A kérdés azonban így sem oldódott meg, hisz az időközben hetven főre duzzadt óvodai csoportot nagyon szűkösen tudták itt elhelyezni.⁹² Az első világháború kitöréséig a megígért, új óvodaépületek nem készültek el.

Bár a vizsgált időszakban a csongrádi óvodák csupán az érintett gyerekek töredékét tudták befogadni, mégis fontos lépések történtek a otthoni gyermekbalesetek visszaszorítása érdekében. Ugyanezen okból, a kisdedek felügyeletének biztosítása érdekében szorgalmazta az 1891. évi XV. törvénycikk a nyári menedékházak felállítását. Az ötletet a helyi liberális sajtó is támogatta, mondván: „városunkban, hol a szegényebb néposztály az aratási idő alatt teljesen magára kénytelen hagyni gyermekeit, a nyári menedék helyek fölállítása nélkülözhetetlenné válik.”⁹³

A királyi tanfelügyelő 1892-ben két községi óvoda felállítására, vagy egy magánóvoda mellett megfelelő számú nyári menedékház felállítására kötelezte Csongrádot.⁹⁴ A település ez utóbbi megoldás mellett döntött. 1892-ben a csongrádi központi, belvárosi, kültéri és Síp utcai iskoláknál tervezett menedékházakat az időközben kitört difteritisz járvány miatt végül nem nyitották meg.⁹⁵ 1894-ben a település játékokat vásárolt a menedékházakba, a felügyelőnök kisegítésére dajkákat alkalmaztak.⁹⁶ A négy menedékházban hajnali négytől este kilenc óráig ügyeltek a járni és beszélni már tudó kicsinyekre. A gyerekek ételmezéséről a szülőknek kellett gondoskodniuk.⁹⁷ Bár az Iskolaszék törekedett rá, hogy a menedékházakat – melyeket később Napközi Otthonoknak is neveztek – minden évben felállítsák, ez nem mindig valósult meg.⁹⁸

A fentiekhez hasonló intézkedésnek tekinthetjük az időszakosan elrendelt, fokozott rendőri jelenlétet a Tiszánál, az úszni nem tudó kisgyerekek java része ugyanis felügyelet nélkül játszadozott a folyóparton és a kubikgödörökben. A helyi sajtó örömmel állapította meg, hogy „a Tiszaparton állandóan rendőrök cirkálnak és az ott fürdő vagy ólálkodó gyermekeket elkergetik.”⁹⁹ Hegyi Antal csongrádi plébános mindezen intézkedések kiszélesítésére javasolta az ingyenes nyilvános fürdők felállítását, valamint mentőcsónak és mentőfelszerelés elhelyezését a merigetőknél.¹⁰⁰ Mindezeket kiegészítve Sággy Mihály és Blázsik Mihály tanítók szünidei úszótanfolyamokat szerveztek, gyermekek és felnőttek részére egyaránt.¹⁰¹

91 *Csongrádi Újság*, 1908. október 18. VI. évf. 42. szám, 3. old.

92 *Csongrádi Lap*, 1911. április 2. XXI. évf. 14. szám, 2. old.

93 *Csongrádi Lap*, 1895. július 5. V. évf. 27. szám, 3. old.

94 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1892. évi 125. sz. határozat.

95 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1892. 178. sz. határozat. *Csongrádi Lap*, 1892. április 10. II. évf. 15. szám, 3. old.

96 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1894. évi 183. sz. határozat.

97 MNL CsML CsL Iskolaszéki jegyzőkönyvek, 1894. évi 183. sz. határozat melléklete. *Csongrádi Közlöny*, 1894. július 22. I. évf. 19. szám, 3. old.

98 *Csongrádi Lap*, 1895. július 5. V. évf. 27. szám, 3. old.

99 *Tiszavidék*, 1890. június 15. I. évf. 16. szám, 4. old.

100 *Csongrádi Közlöny*, 1896. augusztus 2. III. évf. 31. szám, 3. old.

101 *Csongrádi Lap*, 1895. július 14. V. évf. 29. szám, 3. old.

Küzdelem a gyermekbetegségek ellen: a szülők felvilágosítása

Az értelmetlen halálesetek megelőzése mellett a gyermekhalandóság csökkentése és a betegségek megelőzése érdekében is határozott lépésekre volt szükség. „Magyarországon 1000 kis gyermek közül 480 hal el; tehát a szülötteknek majdnem fele, A mennyire én ismerem a viszonyokat, a baj okát arra vezetem vissza, hogy a szegény osztály nem táplálja, nem gondozhatja kellőleg kis gyermekét. Az anya szülése után csakhamar lát dolga után, hogy kenyerét megszerezhesse. A csecsemő gondozásban nem részesül, elcsenevész és rövid idő múlva meghal.”¹⁰² - írja Báró Edelsheim Gyulay Lipót, a Gyermekvédő Liga elnöke, kinek idézett cikkét Csongrádon is leközölték.

A helyi liberális sajtóban a 19–20. század fordulóján „gyermekvédelem” címszó alatt felvilágosító, gyakorlati tanácsokat adó írások jelentek meg, főként a csecsemők gondozásához kapcsolódóan: így a tej helyes elkészítéséről, a szoptatásról, a megfelelő étkezés, viselet és a szellőztetés fontosságáról. Nagyobb gyerekekre vonatkozóan főleg a dadogás kezelése és a köhögés rémakörében találunk népszerű iránymutatásokat.¹⁰³ A vármegyei alispán rendelkezése a gyermekbetegségek felismerésére és az ellenük való védekezésre a helyi orvosok oktatásának előadásokat szerveztek.¹⁰⁴ Azokat a szülőket, kik súlyosan beteg gyermekeikhez nem hívtak orvost, pénzbüntetésre ítélték. Ugyanez a rendelkezés vonatkozott a védőoltás elmulasztására.¹⁰⁵

A szegény gyermekek megsegítése

Elsőként egyházi forrásban, a 18–19. század fordulóján élt csongrádi plébános írásában lelni nyomát annak a fajta társadalmi érzékenységnek, mely képes „meglátni” és szánakozni a szegény sorsú gyermekeken: „Láttam több ízben olyan gyerekeket, kik egy sipkába s egy ingbe, kis öklüket hónuk alá téve, egész halotti prédikációk alatt meztelb állottak a jégen. Némelyik magára vevén apja lajblijét, leült a ház végibe, s onnan nézte a világot.”¹⁰⁶

Az általunk vizsgált időszakban, a 19–20. század fordulóján elsősorban kulturális- és szórakoztató rendezvények szolgálták a szegény családok gyermekeinek megfelelő ruhával való ellátásának célját. Az őszi bálak bevételét számos esetben ruhák beszerzésére fordították. Az általános iskolák nagybacska növendékei időnként hasonló céllal tartottak jótékonyági színelőadásokat a Népkert nyári arénájában.¹⁰⁷ 1902-ben Blázsik Mihály elemi iskolai tanító mozgalmat indított a tanyáról bejáró iskolás gyerekek meleg étkeztetésének biztosításáért. A közadakozásból megvalósult ingyenkonyha a 20. század első évtizedeiben állandó intézménnyé nőtte ki magát.

Családoknál elhelyezett, „kitelepített gyermekek”

1904-ben Dr. Turcsányi Imre, a szegedi Állami Gyermekmenhely igazgató-főorvosa Csongrádra látogatott abból a célból, hogy Dékány Béla helyi főorvossal egyeztetve egy „gyermek-kitelepítési

102 *Csongrádi Lap*, 1891. augusztus 23. I. évf. 2. szám, 2. old.

103 *Csongrád*, 1890 április 6. I. évf. 12. szám, 3. old.

104 *Csongrádi Újság*, 1912. december 22. X. évf. 51. szám, 2. old.

105 *Csongrád*, 1890. szeptember 28. I. évf. 37. szám, 4. old.

106 *Bába-Kalauz*, 1898. november 1. V. évf. 11. szám, 163. old.

107 *Csongrádi Lap*, 1893. július 16. III. évf. 29. szám, 3. old.

intézmény” felállításáról tárgyaljanak.¹⁰⁸ Csongrádon már korábban is volt példa arra, hogy árva gyermekeket családoknál helyezzenek el. 1876-ban például 11 Trencsén megyei szlovák árvát helyeztek el, főleg nagygazdák mellett béresnek, házi segítőnek.¹⁰⁹

A 20. század elején 500 gyermeket terveztek csongrádi családokhoz költöztetni. Az erre vállalkozó házaspárok minden gondozásba vett csecsemő illetve sérült gyermek után házi textíliákat, ruhaneműket kaptak,¹¹⁰ illetve havi 10 korona ellátási díjat. A településen telep-orvos is működött, aki be nem jelentett ellenőrzésekkel tartotta felügyelete alatt az árvákat befogadó családokat. Ez a rendszer helyi Gyermekvédő Bizottság alakítását is megkövetelte, melynek tagjai egyrészt a település befolyásos vezetői illetve 24 választott tag voltak. Az első felhívás után 60 csongrádi család jelezte, hogy magukhoz vennének gyermekeket.¹¹¹ A csongrádi gyermekvédő telepbizottság a kitelepített gyerekeket kerületekbe osztotta.¹¹² 1910-ben Boda Rózsika okleveles óvónőt neveztek ki a csongrádi telep felügyelőnőjévé.¹¹³

Forrásaink alapján nem egyértelmű, hogy az 1906-ban megalakult *Gyermekvédő Egyesület* azonos volt-e a *Gyermekvédő Ligával/Bizottsággal*. Előbbiről feltételezhető, hogy célja a csongrádi, „veszendőnek indult szerencsétlen gyermekek megmentése”¹¹⁴ volt. Vagyis a helyi, nehéz sorsú, elhanyagolt gyerekek felkutatását és támogatását végezheték. Az ezzel szinte azonos időben megalakult Gyermekvédő Liga pedig kimondottan az árvaházi gyermekek sorsát felügyelhetett.

1907-ben a Gyermekvédő Egyesület kezdeményezésére április 2–3-án, gyermeknap alkalmából több Fő utcai kereskedő aznapi jövedelmének egy részét az elhagyott gyermekek megsegítésére fordította.¹¹⁵ A kezdeményezést a következő években is folytatták.

Gyermeknapok, gyermekünnepek

A gyermekkor és a gyermekek „felértékelődésének” jeleiként is értékelhetjük azokat a 19–20. század fordulóján egyre sűrűsödő alkalmakat, eseményeket, melyek célja a gyermekek szórakoztatása volt.

Elsőként az óvodák és nyári menedékhelyek szerveztek kisebb karácsonyi ünnepséget¹¹⁶ illetve gyermekünnepélyt a Népkertben.¹¹⁷ 1903-ban „az apró kis emberi lények d. u. 3 órakeresés mellett indultak a [magán]óvoda helyiségéből” a Népkerti majálisra.¹¹⁸ A polgári leány- és fiúiskolák növendékei hagyományosan a Györfösben vagy a Tiszai vashídnál tartották majálisukat. A diákok zeneszó mellett, zászlókkal vonultak ki a majális helyszínére a tanítók vezetése

108 *Csongrádi Újság*, 1904. október 2. II. évf. 40. szám, 3. old.

109 NPI, Történeti dokumentumok, 1876. május 19.

110 Csecsemők részére egy hosszú vánkös, három hosszú vánkoshuzat, hat darab ing, három kabát, két flanel, két angol vászon és tizenkét pelenka járt. Aki sérült gyermeket fogadott be, kapott az intézettől alsó-és felső ruházatot, lábbelit, fejre valót. *Csongrádi Újság*, 1904. II. évf. október 16. II. évf. 42. szám, 3. old.

111 Csecsemők részére egy hosszú vánkös, három hosszú vánkoshuzat, hat darab ing, három kabát, két flanel, két angol vászon és tizenkét pelenka járt. Aki sérült gyermeket fogadott be, kapott az intézettől alsó-és felső ruházatot, lábbelit, fejre valót. *Csongrádi Újság*, 1904. II. évf. október 16. II. évf. 42. szám, 3. old.

112 *Csongrádi Újság*, 1907. augusztus 25. V. évf. 34. szám, 3. old.

113 *Csongrádi Lap*, 1910. június 5. XX. évf. 24. szám, 2. old.

114 *Csongrádi Újság*, 1907. március 31. V. évf. 13. szám, 3. old.

115 *Csongrádi Újság*, 1907. március 31. V. évf. 13. szám, 3. old.

116 *Csongrádi Lap*, 1899. december 3. IX. évf. 49. szám, 3. old.

117 *Csongrádi Lap*, 1899. augusztus 27. IX. évf. 35. szám, 3. old.

118 *Csongrádi Lap*, 1903. május 17. XIII. évf. 20. szám, 3. old.

mellett. Az ártérben felállított sátor mellett bográcsokban főtt a paprikást az 1200 gyermek és tanítóik részére. A délutánt különféle játékokkal, labdázással töltötték. A bevételt rendszerint gyermekvédelmi célokra fordították.¹¹⁹ Ugyanebben az időszakban adták az első, kimondottan gyermekszínházi darabokat az elemi és polgári iskolai növendékek számára. Géczy István: *A Gyimes vadvirágai* című darabjának megtekintése után a *Csongrádi Lap* elégedetten állapította meg: „nem maradtunk el Budapeستől, mert a mi gyermekeink is színházaznak.”¹²⁰ 1911-ben a helyi Vöröskeresztes Egylet is rendezett „gyermek cabaret ünnepélyt”, melyen kisgyermekek, énekeltek, táncoltak, mondókáztak. Ekkoriban merül fel annak az igénye, hogy Csongrádon egy arra alkalmas, árnyékos játszóteret létesítsenek.¹²¹

Az első gyermekvédelmi intézkedésekről Csongrádon

Csongrádon az első intézmény, melynek „volt szeme” a gyermekek helyzetének felismerésére, a római katolikus egyház volt. A feltehetően Kanyó András plébánosnak tulajdonítható leírás nagyfokú szociális érzékről és a valódi segítségnyújtás szándékáról tanúskodik. Őt követi a 19. század közepén Virter Lajos plébános, ki a kiseddóvívó intézet felállítására nagyobb összeget adományozott. Aki az óvoda ötletét elsőként a képviselőtestület elé vitte, Sóhlya Antal főkántor volt. A 19. század első felében úgy tűnik, hogy az első alkalom, amikor az állam ténylegesen vizsgálódott a gyermekek sorsa, hogyléte avagy megléte után, az a sorköteles katonák bevonulásának esedékes éve volt.

A 19–20. század fordulóján már számos állami gyermekvédelmi rendelettel találkozunk. A csongrádi előjáróság összességében azokat a központi gyermekvédelmi intézkedéseket fogantatotta a maga joghatósági körein belül, melyeket az országgyűlés törvények formájában rögzített. Bár a gyermekvédelem történetén belül nagy hatást és formáló erőt kell tulajdonítanunk annak az 1891. évben elfogadott, XV. számú törvénycikknek, mely a kiseddóvívó intézetek felállításáról és a nyári menedékházakról intézkedett.

Az állam által deklarált intézkedések elsősorban preventív jellegűek voltak. A községi orvosok például „népies” felvilágosító előadásokat tartottak a gyermekbetegségek megelőzéséről, a csecsemőgondozásról, a máktea káros hatásairól.¹²² Hasonló témákban a helyi sajtó is bőszegesen közölt felvilágosító cikkeket. Ugyanebben az időszakban egyre több termék és hirdetés célozza meg a „felelős szülőket”.¹²³

A gondatlan szülőket az 1890-es években állami és községi rendeletek sorával büntették. Aki súlyosan beteg gyermekéhez nem hívott orvost, és a gyermek elhalálozott, a szülőket pénzbüntetéssel sújtották. Ugyanez vonatkozott az oltás kötelemének elmutasztására. Ha a gyermeket komoly háztartási baleset érte, a szülők hatósági kivizsgálás és felelősségrevonás elé néztek. Ha a baleset a gyermek halálával végződött, a szülőket a szegedi királyi járásbíróóság elé idézték, ahol letöltendő fogházbüntetést szabtak ki rájuk.

119 *Csongrádi Lap*, 1906. május 20. XVI. évf. 20. szám, 3. old.

120 *Csongrádi Lap*, 1899. június 4. IX. évf. 23. szám, 3. old.

121 *Csongrádi Lap*, 1902. május 3. XIII. évf. 18. szám, 3. old.

122 *Csongrádi Lap*, 1904. május 8. XIV. évf. 19. szám, 4. old.

123 *Csongrádi Újság*, 1911. június 4. IX. évf. 23. szám, 3. old.

A szülő-gyermek kapcsolat milyenségét felügyelni igyekvő rendelkezések mögött egy újfajta, gyermekközpontú humanizmus eszméje húzódott. „A gyermek – fiú vagy leány – nem csupán szülőié, mert a társadalom is tart hozzá jogot; azon társadalom, melynek kötelékében hivatva van, hogy majdan a becsületes, szorgalmas és munkás étellel az általános művelődést és vagyoni haladást előmozdítsa. Azért tehát, mert a gyermek a társadalomé is, a szülők kötelessége, hogy a gyermeket, már zsenge korában megfelelő társadalmi körbe vezessék, hogy az egyoldalúságban ne növekedjék.” Olvassuk a *Csongrádi Lapban* 1891-ben.¹²⁴ A gyermek ebben az eszmerendszerben nem csak a család, de a társadalom tulajdona: védelmünk nem pusztán magán, de közérdek. Amikor a Tisza-parti járőrözést propagálja a helyi sajtó, nem mulasztja el nyomatékosítani: „mert az emberélet végtére is drága s a társadalom ellen vétkeznek, kik azt közönyösségüknel fogva pusztulni engedik.”¹²⁵ Az anyák tehát, amikor gyermekeik épségét és egészségét óvják, a hazának tesznek szolgálatot: a hazának, mely a gyermekek védelmével nem irgalmasságot gyakorol, hanem a kötelességét teljesíti.¹²⁶

IRODALOM

BÁRKÁNYI Ildikó

- 1986 Iskolás korú gyermekek csoportos játéka Csongrádon. In. JUHÁSZ Antal szerk.: *Műzeumi Kutatások Csongrád Megyében 1986*. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 187–194.
- 1992 Gyermekjátékok Csongrád tanyavilágában az 1910-1930-as években. In. JUHÁSZ Antal szerk.: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 1989–90/1. 239–262.
- 1996 Gyermekviselet Csongrádon az 1930-as években. In. KORKES Zsuzsa szerk.: *Viselet és történelem. Viselet és jel*. Aszód, 107–115.
- 1997 Gyerekek és fiatalok öltözködése Csongrádon az 1930-as években. In.: GEORGIADES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 1997*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 73–86.

CZIRJÁK Artilla

- 2008 *A gyermekvédelem története. Az 1997. évi gyermekvédelmi törvény megszületéséhez vezető út*. www.rubeus.hu

GYÖNGYÖSSY Orsolya

- 2013 „Bába’ Mesternék” Csongrádon a 18–19. században. In. GEORGIADES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk.: *Oppidum Csongrád 2013*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 125–136.

DR. JÁNOSI Monika

- 1983 Egy öreg csongrádi orvos visszaemlékezései. Dr. Borsos Imre önéletírása (részlet). In. BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1983*. Csongrád, Kiadja Csongrád Város Polgármesteri Hivatala művelődési és ifjúsági irodája. 64–87.

124 *Csongrádi Lap*, 1891. február 22. I. évf. 3. szám, 1. old.

125 *Csongrádi Közlöny*, 1895. augusztus 4. II. évf. 31. szám, 3. old.

126 *Csongrádi Lap*, 1891. augusztus 23. I. évf. 2. szám, 2. old.

KATONA Imre

- 1994 Esővarázslás és állatviadal a csongrádi gyermekjátékokban. In: SEBESTYÉN István szerk. *Oppidum Csongrád 1994*. Csongrád Városi Levéltár, Csongrád, 45–47.
- 1997 Egy csongrádi betlehemes játék 1862-ből. In: GEORGIADES Ildikó – SEBESTYÉN István szerk. *Oppidum Csongrád 1997*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 63–72.
- 2001 *Néprajz és gyermekvilág*. Pont kiadó, Budapest.

MOHOS Márta

- 2001 A demográfiai magatartás alakulása a XIX–XX. század fordulóján. Anya-csecsemő és gyermekvédelem. *Történeti Demográfiai Évkönyv 2001*, Budapest, 433–443.

SEBESTYÉN István

- 1998 Forradalom és népesedés. In: SEBESTYÉN István – GEORGIADES Ildikó szerk.: *Oppidum Csongrád*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 77–98.

SZÜCS Judit

- 1986 „Az apám is még az öregapám is itt született” Arcok, képek, emlékek I. rész. In: BÁLINT Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1986*. 63–73.
- 1992 Csongrádi cseregyerek és cserelegények. In: JUHÁSZ Antal – LENGYEL András szerk. *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve I. (1991–1992)* Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 145–152.
- 1997 Hogyan tükröződik Csongrád népi társadalma a viseletben és gyermekéletben. In: LENGYEL András szerk.: *Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1993/1994 (1997)* Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 173–179.
- 2002 Gyermekélet, gyermekjátékok – Tari László Múzeum. *Múzeumi Hírlevél*, XXIII. évf. 2. szám, 43–44.
- 2005 Maszlag János (1883–1966) öreg halász életrajza. In: BÁRKÁNYI Ildikó szerk.: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Néprajzi Tanulmányok 5*. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 69–12.

TÚRINÉ CSEH Viktória – KESKENYÉ Kovács Veron

- 1967 *Csongrádi szegényasszonyok*. Tiszatáj – Magvető Kiadó, Budapest.

VÁRY Gellért

- 1974 (1904) *Emléklapok Csongorád múltjából*. Csongrád.

KÉZIRATOK

HAJDÚ Anett

- 2010 *Csongrád város óvodatörténete*. Szakdolgozat. MNL CsL CsL

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Néprajzi Adattár – CsKK TLM NA

Magyar Nemzeti Levéltár, Csongrád Megyei Levéltár, Csongrádi Levéltár – MNL CsML CsL